

Landschap

Jaargang 3 - nummer 1 - januari - februari - maart 2013

Driemaandelijks tijdschrift van Landschap vzw. Verschijnt in januari, april, juli en oktober. Erkenning P 913043

Wisent bijna gered!
Holzwarche in bloei

Uitwaaien op Tiengemeten
Rondje Molsbroek

De 'big five' van bij ons (deel 4)

Wisent komt thuis

Er was een tijd dat immense kuddes wisenten samen met oerpaarden, oerrunderen en hertachtigen grote delen van Europa bevolkten. Rond het begin van onze jaartelling kwam de Europese bizon, want zo wordt de wisent ook wel genoemd, nog voor tot in België en Duitsland. Negentien eeuwen later hing het voortbestaan van de wisent aan een zijden draadje. In 1926 was de soort uitgestorven in het wild en bleven er nog maar 54 exemplaren in dierentuinen over. Dankzij een fokprogramma in gevangenschap kon de wisent weer in aantal toenemen en in het wild geherintroduceerd worden. Vandaag graast hij nog niet opnieuw in België, maar wel al in de Nederlandse duinen. Welkom thuis, wisent!

OEROUD RUND, MAAR GEEN OERRUND

De wisent is één van de oorspronkelijke grote grazers in Europa. Als zodanig neemt hij een niche in naast het Europese oerpaard (de tarpan), het edelhert, het ree, de eland en de oeros. De wisent is een runderachtige, maar hij onderscheidt zich uitdrukkelijk van het oerrund, dat ook wel auroch of tauros wordt genoemd.

Begrazing in natuurlijke dichtheden wordt gezien als één van de fundamentele landschapsvormende processen in Europa. Begrazing neemt een sleutelrol in in het dynamisch evenwicht tussen bossen en open graslanden. Soorten als ree en edelhert zijn – door verjaging uit hun natuurlijk habitat – vooral thuis in het bos, en maken af en toe gebruik van de open gebieden. Runderen en paarden zijn dan weer eerder dieren van de open gebieden, die af en toe ook in het bos komen. De wisent neemt, samen met de eland, een tussenpositie in.

EEN STUKJE GESCHIEDENIS

De eerste wisentachtige dieren verschenen 2 á 3 miljoen jaar geleden in Zuid- en Oost-Azië. Hun opvolgers koloniseerden o.a. Noord-Amerika, waar de Amerikaanse bizon evolueerde. Een andere tak koloniseerde Europa en evolueerde tot steppe-

wisent, die samen met mammoet en wolharige neushoorn Europa bevolkte tijdens de IJstijden. Na de laatste IJstijd verdwenen steppewisent, mammoet en wolharige neushoorn definitief. Uit een naaste verwant evolueerde de huidige wisent of Europese bizon. Met de opwarming van het klimaat koloniseerde deze grote delen van Europa: van Zuid-Engeland tot diep in Rusland en van de Pyreneeën, Noord-Italië en de Balkan tot Zuid-Zweden. Ook op de bodem van het Nederlandse deel van de Noordzee zijn wisentbotten gevonden die stammen uit de overgangperiode van de laatste IJstijd naar het Holoceen, het huidige geologische tijdperk.

Tot het jaar 400 van onze tijdrekening was deze verspreiding nog bijna onaangetast, maar daarna ging het snel bergafwaarts. Net als andere grote zoogdieren, zoals de oeros en de tarpan – het Europese wilde paard –, verdwenen wisenten uit steeds meer gebieden in Europa. Jacht, stroperij, ontginning van leefgebied en concurrentie door huisvee waren de belangrijkste oorzaken. De afname van de wisentpopulatie hield gelijke tred met de toename van de bevolking. Parallel aan de ontwikkeling en ontginning van Europa trok de soort zich terug in gebieden die nog niet in cultuur waren gebracht. Middelgeberg-

Imposante oergestalten op een duintop. Dezelfde silhouetten als in prehistorische rotstekeningen...

tes en het sneeuwrijke landklimaat van Oost-Europa waren de toevluchtsoorden voor de laatste wisenten. Daar was de wisent op den duur ook niet meer veilig, want wisentenvlees smaakt prima.

OP DE RAND VAN UITROEIING

In Engeland verdween de soort in de 12de eeuw, in Zuid-Zweden in de 11de eeuw en in Frankrijk en Duitsland in de 14de eeuw. In de Ardennen overleefden wisenten tot in de 14de eeuw. Alleen in het oosten hield de soort nog stand in de laatste onontgonnen gebieden en adellijke jachtreservaten. Eind 19de-begin 20ste eeuw was de jacht ervoor verantwoordelijk dat de wisent uiteindelijk ook in zijn laatste leefgebieden in Oost-Europa uitstierf. De laatste wilde exemplaren sneuvelen in 1919 in het woud van Bialowieza in Polen en in 1926 in de Kaukasus.

Bijna was de wisent helemaal uitgestorven, maar gelukkig waren er in gevangenschap nog net genoeg dieren overgebleven. In de

jaren twintig van de vorige eeuw werd een fokprogramma gestart met de 54 wisenten die nog in dierentuinen en privécollecties leefden. Naarmate hun aantal groeide, werden er weer kleine groepen uitgezet in de laatst bekende leefgebieden in Polen en Oekraïne. Vanuit deze landen zijn vanaf eind 20ste eeuw kleine kuddes uitgezet in diverse, beschermde wildreservaten.

Vandaag lopen in bossen in Oost-Europa opnieuw enkele kuddes wilde wisenten rond, onder meer in het woud van Bialowieza in Polen, in nationale parken in Wit-Rusland en in de Westelijke Kaukasus in Rusland. Buiten hun Oost-Europese kerngebied leven ze in Zweden, Denemarken, Frankrijk, Spanje en Duitsland, en sinds 2007 ook in de Kennemerduinen in Nederland.

Wereldwijd zijn er nu weer ongeveer 4 200 wisenten. De wisent staat op de Rode lijst van bedreigde diersoorten en staat daarmee op gelijke voet met bijvoorbeeld de tijger.

Detail van wisent

Foto: Yves Adams

Krachtmeting

Foto: Servee Wijsen

Het wisentenras kent twee ondersoorten: de Laagland-Kaukasuslijn en de Laaglandlijn. Beide lijnen hebben genetisch gezien een smalle basis met respectievelijk maar 12 en 7 onverwante stamouders.

WOLHARIGE REUS

De wisent is een stevig dier met een korte, brede kop en een hoge rug. Ruwe, warrige manen bedekken het voorste gedeelte van het lichaam, waardoor dit zwaarder lijkt. De karakteristieke hoge rug wordt gevormd door verlengde botten van de borstwervels.

De vacht is donkerbruin van kleur. In de zomer heeft de wisent een korte gladharige zomervacht. Tegen de winter worden de haren langer en ruiger en groeit er een fijne ondervacht tussen. Ook komt er een baard aan de keel, hals en kin en een brede haardos bij het achterhoofd. Vooral volwassen stieren krijgen dan een imposant uiterlijk.

Zowel de wisentstier als de wisentkoe dragen korte, naar binnen en omhoog gekromde hoorns. Bij koeien zijn de hoorns korter, smaller en minder sterk aan de basis dan bij stieren.

Van kop tot staart kan een wisent ruim drie meter lang worden. De mannetjes worden groter dan de vrouwtjes, en ook zwaarder. Een volwassen stier kan rond de 900 kilo wegen en 2 meter schofthoogte halen, maar occasioneel kunnen mannelijke dieren tot 1100 kg zwaar worden. Een volwassen koe weegt 400 à 600 kilo en wordt tot 1m75 hoog. Breed zijn ze echter niet: slechts 0,5 meter.

VERSTOPPERTJE IN HET GROTE BUFFELBOS

Wisenten zijn goed aangepast aan een leven in een bosrijke omgeving, maar hebben naast bos ook volop grasland en struweel nodig om hun kostje bijeen te grazen. Met hun slanke bouw en hun korte, naar binnen gekromde hoorns,

kunnen ze gemakkelijk door struikgewas en dicht jong bos bewegen. In zo'n biotoop gaan ze op in de omgeving en zijn ze – ook al zijn het de grootste landzoogdieren van Europa – maar heel moeilijk te ontdekken.

SOCIAAL KUDDEDIER

Wisenten leven in kleine sociale groepen. Er zijn koeiengroepen met vrouwelijke dieren en hun nakomelingen. Een oude koe staat aan het hoofd van de groep en zij beslist wanneer ze waar naartoe gaan en wat ze doen: rusten, herkauwen, grazen of drinken.

Wisentkalveren worden doorgaans geworpen in mei of juni. Als een kalf op het punt staat om geboren te worden, trekt de moeder zich terug naar een plek die ze van tevoren heeft uitgekozen. Zodra het kalf geboren is, likt de moeder het droog en helpt het dier om de spenen te vinden. Bij de geboorte weegt het kalf maar 30 kilo. Na ongeveer een week is het kalfje sterk genoeg om mee te lopen met de kudde; moeder en kalf sluiten zich dan weer bij de groep aan. Het kalf wordt zeven maanden gezoogd. Bij gevaar zal de moeder haar jong

verdedigen. De jonge dieren groeien op in de koeiengroep; ze blijven zo'n drie jaar bij hun moeder. Dochters zullen nadien ook in de koeiengroep blijven. Jonge stieren verlaten de groep als ze ouder worden.

Zo bestaat een koeiengroep finaal uit een oma die de scepter zwaait, haar dochters en haar kleindochters met hun nakomelingen. Een wisent is na twee tot vier jaar geslachtsrijp. Op 3- of 4-jarige leeftijd krijgt een koe haar eerste kalf. Zijn er meerdere kalfjes in een groep, dan rusten deze meestal in een crèche met een ouder dier als oppas. Vanaf pakweg 12 dieren wordt de koeiengroep te groot. Eén van de oudere koeien splitst zich dan af en vertrekt met haar dochters en nakomelingen om een nieuwe koeiengroep te stichten.

Jonge stieren verlaten de koeiengroep tijdens hun puberteit en sluiten zich dan aan bij een stierengroep. Met 4 jaar zijn ze volwassen. Stieren en stierengroepen hebben 'homeranges' die elkaar deels kunnen overlappen. De onderlinge rangorde wordt in gevechten of met impo-

Hoge schouders, een ruige haardos rond de krachtige kop, naar boven gekromde hoorns... Met een wisent wil je geen ruzie.

Daar komt-ie!

Foto: Johan Hoogerbrug

Karakterkop

Foto: Yves Adams

Eksters zijn de ossenpikkers van de Lage Landen. Ze bevrijden de wisent van parasieten zoals teken

Foto: Ruud Maaskant

Wisenten en konikpaarden in het duinmeer

Foto: Ruud Maaskant

Veegsporen van wisent

Foto: Yves Adams

In het Kraansvlak komt de oernatuur opnieuw tot leven. Konikpaarden, replica's van de wilde bostarpan, moeten in de wisent hun meerdere erkennen. Ze lopen er in een boogje omheen...

neren bepaald. In de voortplantingstijd – augustus en september – zoeken de stieren de koeiengroepen op. Dominante stieren dulden dan geen concurrenten in hun nabijheid. De sterkste stieren hebben territoria op plekken waar meerdere koeiengroepen zich ophouden. Minder dominante stieren zitten daar in een schil omheen. Jonge stieren of erg oude dieren ontlopen de dominante stieren en leven in homeranges waar nauwelijks koeiengroepen komen. Uiteindelijk beslist de koe door welke stier ze wordt gedekt.

VOS ALS KNUFFEL

Afgezien van de mens, heeft een wisent maar weinig natuurlijke vijanden. Een wolf kan in zijn ééntje de nek van een edelhert breken, en een groepje wolven legt met gemak een eland neer, maar voor wisenten hebben ze vooral ontzag. Wolven staan wel te boek als natuurlijke vijand van de wisent, maar op het internet vind je evengoed filmpjes van wolven die door wisenten worden achternagezeten. De kromme hoorns van de wisent zijn best wel een afschrikwekkend gereedschap; met één uithaal van de kop kunnen ze zomaar de hele zijkant van een belager openrijten. Al wat kleiner is dan wolf of beer, een vos bijvoorbeeld, catalogeren wisenten al helemaal als knuffel...

Een wildlevende wisent kan zo'n 22 jaar oud worden. In gevangenschap halen wisenten een gemiddelde leeftijd van 28 jaar.

TUSSEN GRAZER EN SNOEIER

Wisenten, runderen, paarden en grazers als reeën, herten en konijnen vertonen ieder hun eigen gedrag. Paarden grazen de graslanden kort af en hebben voor een goede spijsvertering ook dor gras nodig. Runderen eten meer mals gras en daarnaast veel twijgen.

Wisenten zijn herkauwers die zowel gras eten als kruiden, knoppen, blaadjes, jonge twijgen en bast. In de nazomer en herfst worden ook veel eikels, beukenootjes en bessen gegeten. Takken en stammen worden omgebogen om bij de voedzame delen te komen. Een wisent eet zo'n vijftien tot twintig kilo groen per dag. Ze schillen meer bomen en struiken dan alle andere grote planteneters in Europa; wisenten zijn één van de weinige grote grazers die in staat zijn om in een volwassen bos of dicht struweel opnieuw openheid te creëren. Waait een boom tijdens een storm om, dan weten ze hem snel te vinden en wordt hij binnen enkele dagen ontdaan van bladeren, knoppen, jonge twijgen en bast. Wisenten schrapen daarnaast soms grond weg om bij de wortels van grassen, bomen en struiken te komen.

DOL OP KARDINAALSMUTS

In de duinen van het Kraansvlak, onderdeel van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland in de omgeving van Haarlem, maakt gras de hoofdmoot van het dieet van de wisentenkudde uit. Daarnaast staan, kardinaalsmuts en eikels op het

menu. De dieren hebben halfopen terrein met voldoende grassen en struweel nodig om aan hun voedsel te komen. Voor een deel maken ze dit ook zelf: gesloten duindoornstruweel wordt open gebroken om bij lekkere hapjes te komen. In dicht kardinaalsmutsstruweel worden eerst alle struiken geschild. Na een paar jaar zijn de meeste kardinaalsmutsen verdwenen en komt er grasland met nieuwe jonge struikjes voor in de plaats. In combinatie met de graasgewoonten van de aanwezige konikpaarden en damherten ontstaat er een prachtig halfopen struweel. Onder het aftakelend struweel groeit het gras in eerste instantie explosief. Het voedzame gras wordt door de wisenten halflang gegeten, waarna de koniks het lokaal kort grazen. Hierdoor krijgen kruiden, maar ook bomen en struiken een kans om te kiemen. De jonge bomen en struiken worden weer door reeën, damherten en wisenten kort gehouden. Het resultaat is een afwisselend landschap met kortgrazige bloemrijke stukjes, ruigere plekken, jong struikgewas en solitaire struiken en bomen.

LOOPT, WOELT, SCHUURT EN MARKEERT...

Ook op andere manieren hebben wisenten invloed op hun omgeving. Wisenten nemen graag een zandbad en maken hiervoor flinke open zandige plekken. Lokaal krijgt de wind hierdoor weer vat op het vastgelegde duinzand. Wisenten helpen zo de broodnodige duindynamiek een handje. Wordt zo'n plek een tijd lang

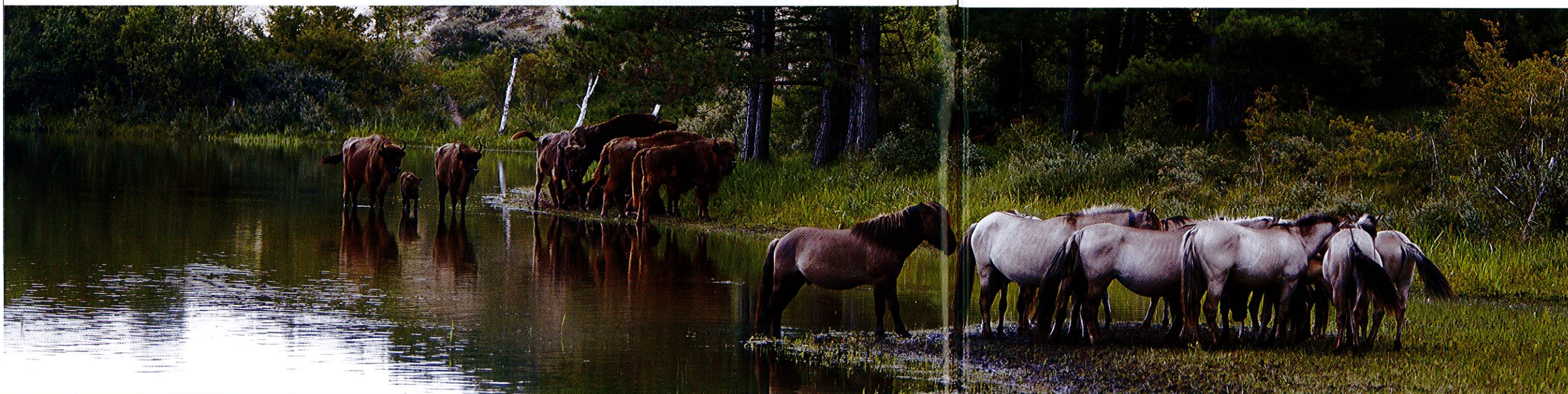
niet meer gebruikt, dan krijgen pioniersplanten, zandhagedissen en tal van insecten een kans. Bijvoorbeeld graafwespen en zandbijen, die kale zandige plekken nodig hebben om hun holletjes in uit te graven. Of zandloopkevers die op het kale zand jacht maken op andere insecten.

Omdat wisenten vaak een zandbad nemen en ook graag op kaal zand rusten en herkauwen, zijn deze plekken met elkaar verbonden door een uitgebreid netwerk van wissels. Door het korte gras of kale zand op de wissels, zijn deze voor loopkevers en hagedissen een soort snelweg van de ene geschikte plek naar de andere. Randen van wissels en zandbaden zijn ook geschikte groeiplekken voor pioniersplanten, zoals driedistel en veldhondstong. Doordat hun zaden gemakkelijk aan de vacht van een langslopende wisent blijven plakken, krijgen sommige planten ook nog een gratis ritje naar de volgende geschikte groeiplek.

Her en der worden grote bomen gebruikt om de vacht te schuren; zulke schuurbomen doen ook dienst als een markering in gesloten boslandschap. Door veelvuldig schuren kan de boom zijn bast verliezen en sterven. Als schuur- en markeerboom is hij dan nog een tijdje bruikbaar, maar uiteindelijk rot de stam onderaan door en moeten de wisenten een andere boom gebruiken. Een open plek is het gevolg en een tijd lang profiteren planten op de bosbodem hiervan. Soms wordt ook liggend dood hout gebruikt om doorheen te woelen.

Wisenten zijn echte bulldozers: ze duwen achtereis struiken en boompjes om, terwijl ze met hun vacht tegen takken en stammen schuren. Het resultaat is een gevarieerd, halfopen landschap.

In het volgende nummer van LANDSCHAP kom je alles te weten over de geslaagde herintroductie van de wisent in de duinen van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland in Nederland. Je krijgt er ook praktische tips om zelf wisenten te gaan kijken, inclusief een stoomcursus wisent-etiket opdat je eerste ontmoeting met een wilde wisent een fijne herinnering zou blijven...